УДК: 371.4

Карпенчук С.Г.

СИНТЕЗ ПРОГРЕСИВНИХ ІДЕЙ СВІТОВОЇ ПЕДАГОГІКИ В ДОСВІДІ А.С. МАКАРЕНКА: ВІД СИНТЕТИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ДО СИНТЕТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ

„...Дійсна педагогіка – це та, котра повторює педагогіку нашого суспільства” **А.С.Макаренко.**

Постановка проблеми. Поняття “*синтетичність”* у педагогіці викликає багато суперечок і непорозумінь. Особливо, коли йдеться про таке поняття, як синтез. Зразу ж виникає питання: “А де ж аналіз?” Тобто ми

звикли сприймати поняття синтезу й аналізу в аналогії із засобами пізнання, що належить до теоретичних методів пізнання: як розчинення або поєднання певних складників, намагаючись мислительно оглянути певну систему чи, навпаки, систематизувати їх. Сприймаючи саме так поняття "синтез" похідне від нього "синтетичність" дехто просто вважає абсурдним. Щоб глибше вникнути в його сутність, звернемося до основоположних концепцій, що глибоко тлумачать це поняття, зокрема до тих авторів, яких вивчив або був із її ідеями знайомий А.С.Макаренко. Це допоможе глибше зрозуміти логіку його педагогічного мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першим джерелом, що інформує нас про компетентність А.С.Макаренка щодо синтетичності як певного поняття є **"***Заява в Центральний інститут організаторів народної освіти"***,** в якій він просить зачислити його студентом на головне відділення інституту, зокрема додаток до заяви "Замість колоквіуму", в якому він дає обґрунтування своїх знань із різних дисциплін [т. 1, с. 9-11]. Вони дуже багатогранні, ми ж звернемося до тих, що допомагають нам з'ясувати предмет нашого дослідження. Вирізнимо із переліку філософський, соціологічний, біологічний та психологічний аспекти, оскільки саме вони є підґрунтям, на тлі якого чітко вирізняється ця проблема.

1. З ***філософією*** знайомий дуже несинтетично. Читав Локка, "Критику чистого разуму" (Канта), Шопенгауера, Штірнера, Ніцше і Бергсона, Із російських дуже добре вивчив Соловйова. Про Гегеля знаю за висловлюваннями (изложениями).
2. Читав усе, що є російською мовою, з **психології** в колонії сам організував кабінет психологічних спостережень і експерименту, але глибоко переконаний у тому, що науку психологію потрібно створювати спочатку.
3. Із ***соціології*,** крім соціологічних етюдів вказаних історичних письменників, знайомий із спеціальними працями Спенсера, М.Ковальського і Деграфа, а також з Ф. Де Куладжем і де Роберті.

4. Солідні знання маю в галузі ***біології***. Кілька раз перечитував всього Дарвіна, знаю праці Шмідта і Темірязєва, знайомий з найновішими проявами дарвінізму, читав Мечнікова та дещо інше.

Хімію практично не знаю, забув багато реакцій, але загальні положення і найновіша філософія хімії мені добре відома. Читав Менделєєва, Морозова, Рамзая. Цікавлюся радіоактивністю…

Цей, до того ж незавершений перелік проблем, з якими був обізнаний А.С.Макаренко, і авторів їх провідних концептуальних положень характеризують А.С.Макаренка як людини, яка прагнула до науки, до втілення знань у галузі педагогіки. Оскільки його прагнення зайнятися безпосередньо наукою не реалізувалося, він щоденно, щохвилини збагачував їх і апробував у межах свого експериментального закладу. Про це засвідчує наступне джерело, яким ми володіємо, – це протокол бесіди М.М.Окси з Оксаною Дмитрівною Іваненко, одного з найобізнанішого в галузі макаренкознавства вченого з Мелітопольського педагогічного університету, від 6 червня 1985 року (фрагменти із цього протоколу друкуються вперше).

Пропонуємо нові фрагменти із цього протоколу, зосереджуючи увагу на низці імен вчених, які були відомі А.С.Макаренку й не були опубліковані в семитомнику. Як на наш погляд, це значно розширює характеристику А.С.Макаренка як суперечливої постаті в педагогіці.

Фрагмент 1. „Багато імен вчених я і зараз пам’ятаю, хоча про них нічого не написано в енциклопедіях і словниках, які вийшли у нас в країні. Залужний їх знав, слухав деякі з них лекції, був знайомий з ними. Ось те, що не можна було прочитати, а можна було почути з вуст професора педагогіки, дуже цікавило Антона Семеновича. Пам’ятаю, як вони говорили про істориків педагогіки М.Демкова і П.Манро. Їх праці вони найбільше цінували. І Залужний, і Макаренко особисто були знайомі із Демковим. Він працював у Прилуках на педкурсах. Говорили і

про Ващенка з Білинів, а потім з Полтавського педінституту... Пам'ятаю, як говорили про проблеми комплексного навчання Г.Моррісон. Залужний радив використовувати його у навчанні в колонії. Один з вечорів був присвячений Марії Монтессорі та Богдану Наврочинському, але високо цінували організацію шкільної системи Наврочинського".

Фрагмент 2. „Макаренко захоплювався діяльністю В.Науменка в уряді УНР (міністра освіти), – йдеться про Володимира Павловича Науменка (1852 – 1919) – яскравого представника української прогресивної інтелігенції кінця XIX – початку XX століття – С.Г.). Цінне у В.Науменка – це значення етнопедагогічного матеріалу для виховання. Хотіла сама дослідити це питання, та все руки не доходять".

Фрагмент 3. "Пам'ятаю також, що Залужний розповідав про лекції Ф. Бюїсон, які він слухав в Сорбоні, говорили про Поліну Кергомар – її ідея поваги до особистості дитини, Елен Кей, у якої особливо виділяли врахування особистого досвіду в дитини, самостійність, її інтерес. Сперечалися про інтелект мавпи і людини у В. Келер, захоплювалися тестами про обдарованість дитини А. Біне".

Фрагмент 4. "З психологією і педологією, завдяки Макаренку і Залужному, я також дружила. Мої професори, які дуже цінували Антона Семеновича, такі як Соколянський, Протопопов, Попов завжди ставили мою відповідь у приклад, говорили, що я добре самостійно опрацювала матеріал. Макаренко був неодинокий у своїх пошуках. Залужний говорив, що його досвід співпадає з німецьким педагогом Г.Вінікеном. Залужний читав німецькою мовою про це. Антона Семеновича дуже зацікавив цей досвід, що, пам'ятаю, Залужний навіть робив для Антона Семеновича переклади з якоїсь німецької книги, чи журналу".

Фрагмент 5. "Згадували і про В.Бехтєрєва – вчення про виховання з раннього віку. А якось мова зайшла про методику навчання фізики професора Київського університету Демету Г., лекції якого слухав Антон

Семенович. У бесідах можна було почути про Виготського, Зільберштейна та Зільберфарба, Сумцова, Багалія, Трахтенберга та інших".

Як засвідчує сама Оксана Іванівна "... уже цей перелік імен, а їх було значно більше, дає уявлення про ерудицію Антона Семеновича. Для вихованців Антон Семенович був ходячою енциклопедією..." (з протоколу). А ми додамо ще імена, про які йшлося в попередніх наших дослідженнях, – це Гегель, Фейєрбах, Шарден, Ушинський, Вернадський, Кершенштайнер тощо. Звичайно всі вони автори певних концепцій, із яких не кожна має пряме відношення до проблеми, яку ми намагаємося розкрити в цій частині статті – синтетичність як наукова категорія.

Але такий аналіз підтверджує про багатогранну компетентність А.С.Макаренка з усіх галузей наукових знань, а багатогранність якраз і є основоположним поняттям синтезу у тому розумінні, яке нас цікавить.

Одним із першопрохідців, які тлумачили це поняття є Іммануїл Кант. Звернемося до його "Критики чистого разума", до речі, про що уже йшлося, А.С.Макаренко цю працю дуже добре знав.

"Будь-яке наше знання починається з почуттів, переходить потім до розсудку і закінчується в розумі, вище якого немає в нас нічого для обробки матеріалу споглядань і для підведення його під вищу *єдність* (виділеної нами) мислення. Розум ніколи не спрямований прямо на досвід чи на який-небудь предмет, а завжди спрямований на розсудок".

За Кантом, "... розсудок можна взагалі сприймати як спроможність складати судження" [7, с. 92], на основі багатогранності (змісту) уявлень. Йдеться про *зв'язок* багатогранного, незалежно від того, чи усвідомлений він чи ні, як "... дію розсудку, яку ми визначаємо загальною назвою *синтезу*..." [7, с. 94].

Але поняття зв'язку включає в себе крім поняття багатогранного цей поняття єдності багагатогранного. Зв'язок, за Кантом, є уявлення про *синтетичну єдність багатогранного* [7, с. 94]. Визначальним у цьому

контексті для будь-якої науки, у тому числі й педагогіки є положення Канта, яке полягає в тому, що *"синтетична єдність багатогранного (змісту) споглядань"*, *є основою аперцепції (сприйняття), що передує мисленню*. І цей принцип, за Кантом, є "...*вищим основоположенням у всьому людському знанні"* [7, с. 94]. Багатогранністю характеризується насамперед світ (всесвіт). Цілісність, за Вернадським, є природний закон розвитку Всесвіту. Людина в цьому контексті виступає як провідний складник, який фокусує в собі структуру Всесвіту.

Згідно зі Стародавньою індіанською релігійно-філософською думкою, Людина є вписаною в загальну схему розвитку світу, причому будь-яке її діяння повинно бути співвідносним із магістральною лінією духовного розвитку всього Світу.

Удосконалюючи себе, підвищуючи свій духовний рівень, вона сприяє тим самим росту його духовного потенціалу. Але удосконалюючись, Людина "…може зіграти своєю поведінкою і навіть думками контрреволюційну роль, загальмувати тим самим загальний розвиток, знизити загальну духовність світу (не говорячи про негативні наслідки для неї самої)".

Світ характеризується багатогранністю як упорядкованою, так і хаотичною, то і людина деякими вченими сприймається у такий же спосіб; якщо зв'язок багатогранного сприймається як синтетична єдність, то і людина, аналогічно, як *синтетична особа*, або як довершений рівень розвитку *синтетична особистість* спроможна сприйняти світ у його багатогранності (цілісно), осмислити розсудкові операції (аналіз), усвідомити об'єкт пізнання як у його цілісній структурі – дедукція, так і на основі конкретних складників – індукція, уявляти і споглядати багатогранне в просторі і часі (синтетична операція) й відповідно піддавати *емпіричному осмисленню – сфера людського розуму* як основа практичної діяльності – на основі синтезу знань *та масштабного (синтетичного) мислення* спроможного миттєво схоплювати багатогранне як *цілісне явище* чи процес

і піддавати його певному аналізу і програмуючи цілі виховання – *загальні і індивідуальні* – в контексті *«проектування особистості»* найнебезпечнішим моментом він, Макаренко, вважає при цьому "…страх перед *людським різноманіттям*, невміння із різноманітних елементів побудувати урівноважене ціле…" [2, с. 170].

Порівняння поглядів дає нам яскравий зразок того, як філософсько-психологічні ідеї відображаються в ракурсі педагогічних, зокрема в досвіді А.С.Макаренка. Ідеєю індуктивно-дедуктивного підходу він пронизує логіку педагогічного мислення, вважаючи, що „...спрямований загальними дедуктивними положеннями, тривалий досвід цілісної системи повинен сам у собі заключити постійний аналіз..." [2, с. 182].

Аналогічно Канту, правда, дещо піддаючи критичному аналізу, міркує і К.Д.Ушинський, розглядаючи функції розсудку і розуму як психічні явища вищого порядку, визначаючи розсудок як плід свідомості, а розум – плід самосвідомості [3, с. 437]. У результаті він також доходить до індукції й дедукції як провідних розсудкового та мислительного процесів.

"В індуктивному плані, – пише Ушинський, - мислення ми знайшли той же розсудковий процес утворення понять із суджень, а у зворотньому дедуктивному процесі ми побачимо розкладанню понять на судження, з яких вони склалися. Джерелом індукції є свідомість, а джерелом дедукції – самосвідомість; перша спільна людині й тварині, друга є виключно приналежністю людини" [3, с. 450]

Отже, розглядаючи проблему сприйняття багатогранності як певної цілісності, ми пов'язуємо споглядальний процес із дедукцією, а аналіз її – з індукцією. *Індуктивно-дедуктивний підхід* до визначення педагогічного закону визначає прогресивність досвіду А.С.Макаренко. Характеризуючи *дедуктивні положення*, педагогічну систему як відображення "цільного досвіду", положення про діяльність колективу і суспільства, накопичених століттями, соціальний і культурний досвід людей і т. п., він вважав, що

“*індуктивна перевірка доповнення, зміни повинні бути постійним явищем у виховній системі.* “Це необхідно тому, що будь-яка справа ніколи не втрачає здатності удосконалюватися, і тому, що щодня приносить нові умови, і нові відтінки в задачі” [2, с. 181].

Отже, розглядаючи поняття синтетичності в науковому обігу, ми одночасно зосереджуємо нашу увагу на таких поняттях як єдність, цілісність і похідні від них – *взаємозв’язок, гармонія, всеєдність, просторово-часова цілісність, системність, система, цілеспрямованість тощо.* Одним із провідних компонентів у цьому контексті є порівняння. За К.Д.Ушинським “...весь розсудковий процес є порівняння” [4, с. 52].

“Як тільки, – пише він, – порівнянням ми вловили яку-небудь схожість, що-небудь, що може бути сказане нами про кілька предметів, то ми одержали вже базис, на якому може ґрунтуватися індуктивний процес” [4, с. 52]. Цілісність завжди вважалася провідним законом розвитку Всесвіту, найважливішою якістю *органічної системи*, що характерна людині як живій істоті і як такій, що втілює в собі *природну геологічну та соціальні сфери Всесвіту. Ідея єдиного закону, що діє і в природі, і в людині, і в суспільстві, і в державі*, що визнає єдине право людей належить Локку, – саме так ця теза звучить і в А.С.Макаренка: “Виховання, – вважав А.С.Макаренко, – (повторимо цю його ідею ще раз), – повинна спрямуватися *єдиною системою законів, подібних до природних законів виділений нами”.*

Категоріями, пов’язаними із поняттям цілісність оперує і А.С.Макаренко. Ось одна з його позицій:

“Наша наукова думка повинна не дедуктувати випадкові комбінації, а фотографувати дійсну схему соціальних явищ, на одержаних знімках розрізняти *принципи поділу і об’єднання, а найважливіше – шляхом порівняння розділених часом фотографій робити заключення про процеси і тенденції зміни, росту, спаду і т. п.”* [2, с. 174]. Цілісність у педагогіці

– це, насамперед орієнтація на гармонійно розвинену особистість, педагогічний вплив як цілісний процес, що синтезує природні, соціальні і духовні чинники впливу й ґрунтується на загальних природних законах розвитку. Варто зважити, що принцип природовідповідність поширюється в межах як усієї структури Світу – власне природа (біосфера), етнічне середовище – (соціальна або ноосфера), космосфера або духовна, що спрямовує людину орієнтуватися на ідеальне аж до рівня божественного – *вищий абсолют.* Аналогічно структурується сама людина як істота природна, соціальна і духовна і одночасно цілісна. Саме ці чинники є провідними педагогічної технології А.С.Макаренка.

А.С.Макаренко був новатором інтенсивної педагогіки. І на практиці, і в теорії він керувався положенням про те, що кращий для виховання – це створення таких умов, застосування такої виховної технології, коли вихованці виявляються водночас і в становищі вихователів, здійснюючи вплив на інших, молодших за себе, і на самих себе. Тому, ми, зосередивши увагу на колективі як уже традиційно закріпленому чиннику виховної системи А.С.Макаренка, часто не помічаємо за його моделлю взаємостосунків індивідуумів. Багато педагогів узагалі вбачають у Макаренкові особу, яка є прихильником лише колективного виховання.

Результати дослідження та їх обговорення. Зосередимо увагу на аспектах педагогічного досвіду А.С.Макаренка, які вважаються фундаментальними для будь-якої педагогічної системи: *народна основа, опора на природу дитини в процесі її самореалізації, інтегрування природовідповідних та соціокультурних чинників виховання.* Найпростіша логіка аналізу – починати з першоджерел – суті виховання. В етнопедагогіці вона полягає в передачі досвіду старших поколінь молодшим, а класична педагогіка розширює цей аспект, що характеризує життєвий досвід, до рівня соціального. Але за будь-яких обставин здійснюється процес *взаємодії* і *взаємовпливу* старших і молодших поколінь, відбувається *суб'єктно-*

об'єктний взаємозв'язок, у процесі якого і реалізується передача, засвоєння і наступний розвиток набутого досвіду. Уже в самій суті виховання закладено один із природовідповідних принципів – *принцип різновіковості,* який передбачає об'єднання осіб різного віку: різновікова сім'я, трудові об'єднання, об'єднання дітей чи молоді в навчальних закладах, виховних колективах тощо. На основі цього принципу і побудована виховна система А.С.Макаренка. Життєву педагогіку А.С. Макаренка розкрито в реальному вигляді. Народний стиль властивий насамперед його творам художнього циклу. На основі конкретної родини, конкретної багатодітної сім'ї (сім'ї Вєткіна) він здійснив свій педагогічний винахід – моделювання структури дитячого колективу за різновіковим принципом. У процесі досліджень натрапляємо на цілу низку епізодів, які характеризують А.С.Макаренка як прихильника істинно народного побуту, взаємовідносин, звичаїв та обрядів, народних традицій, ігор тощо. На сторінках книг педагога безліч приказок, прислів'їв та народних пісень. На народній основі ґрунтується його управлінська система. Мова його творів близька до народно-побутової, хоча він багато уваги приділяв удосконаленню мовлення своїх вихованців. Обґрунтовуючи проблеми реалізації принципу народності в педагогічній спадщині А.С.Макаренка, ми спиралися на педагогічні погляди К.Д.Ушинського, які він висвітлив у статті "Про народність у громадському вихованні". Реалізацію цього принципу він вбачав у природовідповідному процесі, для якого характерна *узагальнююча якість – типізувати національні риси* (психофізіологічний аспект), що забезпечується спадковістю – *перша природа*, і в соціальних *якостях, характерні співжиттю народу* (навички набуті в процесі жи*т*тя, переконань і звичок, на яких педагог робить особливий акцент), – *друга природа.* Саме на такій основі ми характеризуємо цей аспект педагогічної системи А.С.Макаренка, а різні форми народного самовираження, етнічного побуту, ритуально-обрядовий, фольклорний та розважально-ігровий характер стилю вираження як систему впливових заходів у процесі *різнобічної діяльності* його

колективу. Отже, хоча А.С.Макаренко жив у середовищі, стосунки якого ґрунтувалися на інтернаціональному принципі, це не перешкодило йому зберегти в своїх творах і національну самобутність. На це звертав увагу Г.Б.Волков, дослідник аспектів народної педагогіки в досвіді А.С.Макаренка. Він вважав, що в процесі перечитування Макаренка "мимоволі звертаєшся до Київської і Новгородської Русі, до "Слова о полку Ігоревім" і "Поученій Володимира Мономаха", до Запорізької Січі і до Григорія Сковороди, і до Ушинського з Пироговим, що гарно трудилися в Україні. Г.Б.Волков акцентує увагу на тому, що "в Макаренка великий національний і інтернаціональний досвід", що "...він кров від крові, плоть від плоті українських трудящих", і що його творчість інтернаціональна саме тому, що вона національна. А загальнолюдська тому, що народна...".

Звернемося до міркувань самого Макаренка: насамперед усього розглянемо момент становлення індивіда членом якого-небудь об'єднання. Уже в момент народження людина стає членом сім'ї, роду, плем'я, нації, держави. Це відбувається без його на це відома, причому основою для такого становлення є *природна* (виділено нами) ознака, родство по крові по відношенню до держави – *відповідний закон* (виділено нами). І в наступному людина продовжує бути членом вказаних об'єднань членом кровних єдностей на основі природного права і членом держави – на основі права державного (соціального – С.К.). У різних формах об'єднань ми спостерігаємо ознаки примусовості, авторитарності, уповноваження добровільного входження особистості в ту чи іншу сукупність [4, с. 174]. Відчуваємо, що в цьому контексті педагогічних поглядів А.С.Макаренка вирізняються два елементи характеру людини – природний і соціальний, у їх цілісності – народний (міркування аналогічне поглядам К.Д.Ушинського розкритий в статті "Про народність у громадському вихованні"), *але соціальним принципом* Макаренко вважав"... лише такий, який визначає об'єднання людей, виходячи із принципової

позиції *світової єдності трудового людства* (виділено нами), єдності практичного вираження, не декларативній, а в найреальніших формах людського спілкування діяльності" [4, с. 175]. І тут само: "Зрозуміло, що під ножем цього критерію багато добровільно об'єднаних людей не можуть вжитися побудованими за принципом соціальним, [принципом] соціалістичним" Звучить контрастно попередній, як на наш погляд, ніби відсутнє слово "на жаль". Аналізуючи добровільність як принцип входження людини в певне об'єднання А.С.Макаренко доходить висновку, "…що у більшості випадків ця добровільність менше всього передбачає входження людини в соціальне ціле" [3, с. 174].

І все ж таки саме за принципом добровільності він побудував колектив свого закладу, зокрема його підструктурні компоненти – різновікові об'єднання (загони). До речі, згадаємо, Тейяр де Шарден був прихильником добровільного об'єднання в соціальні структури, вважаючи, що це суперечить тоталітарному підходу до побудови суспільства [1, с. 206]. Глибокий аналіз ідей А.С.Макаренка засвідчує, що він дуже багато уваги приділяв аналізу цієї проблеми, зокрема в праці "Опыт методики работы в детской трудовой колонии", в розділі "Коллектив" [2, с. 177]. Людина – *природовідповідна система.* Відштовхуючись від цієї істини, проектував систему виховання і А.С.Макаренко, який був прихильником індивідуального впливу на особистість, і не спонтанного впливу, а індуалізації, яка ґрунтується на психолого-педагогічному вивченні кожної дитини. Наприклад, дослідження його спадщини свідчать, що ще у 1922 році А.С.Макаренко організував кабінет психологічних спостережень та експерименту. Внаслідок уважного вивчення своїх вихованців А.С.Макаренко дійшов висновку, що таємниця педагогічного успіху полягає насамперед у здатності вихователя всебічно і глибоко вивчати ті тенденції, що властиві вихованцям, уміло використовувати їх у процесі досягнення виховних цілей. Суть справи, за

Макаренком, зводилася не до заперечення особливостей, притаманних дитинству і отроцтву, а до визнання необхідності ретельного виділення чинників, похідних від чинників основних, і обміну впливів навколишніх обставин на утворення попередніх і модифікацію наступних. Як відомо, він розробляє програму вивчення вихованців, пропонує вихователям занотувати спостереження у відповідних щоденниках, які є не звичайною фіксацією фактів, а стимулом до спільної роботи з вихованцем з метою надання йому відповідної допомоги.

Педагогічна діяльність А.С.Макаренка була пов'язана з критикою ним різних психолого-педагогічних теорій і концепцій розвитку особистості дитини, які він вважав помилковими тлумаченнями щодо її виховання. Особливо різкій критиці було піддано теорію "вільного виховання", яка мала досить сильний вплив на теорію і практику виховання дисципліни в 20-ті роки в Україні. Після її зародження в зарубіжній педагогіці наприкінці XIX – поч. XX століття і широкого розповсюдження не лише в країнах Західної Європи (Жан-Жак Руссо, Е.Кей, Г.Шаррельман, Ф.Гансбург, М.Монтессорі та ін.), але і в Росії та на Україні (Л.Толстой, У.Горбунов-Посадов, А.Зеленко, С.Шацький, В.Чехов, К.Вентцель, Я.Чапіга, С.Русова, О.Музиченко та ін.) ця теорія відзначалася надзвичайним індивідуалізмом та надмірною ідеалізацією природи дитини. Водночас необхідно відзначити, що теорія "вільного виховання" на певному етапі зіграла позитивну роль у боротьбі зі старою школою, з авторитарною теорією дисципліни, в боротьбі з дисципліною муштри, із застосуванням у школах фізичних покарань. На противагу авторитарному вихованню прихильники цієї течії висували принцип вільного розвитку духовних і фізичних сил дитини. Ця теорія серйозно гальмувала розвиток педагогічної теорії в цілому і теорії дисципліни зокрема, оскільки значною мірою заперечувала шкільну організацію виховної діяльності, дисципліну в усіх її проявах, будь-які засоби дисциплінували дітей, відкидала покарання, єдині правила,

вимоги тощо. Це була індивідуалістична теорія “непротивлення” природним нахилам дитини, згідно з якою вона, як писав А.С.Макаренко, повинна виростати “з чистої свідомості, із голої інтелектуальної переконаності, з ідей”. Він переконався, що однією свідомістю дисципліна визначатися не може, оскільки вона є результатом усього виховного процесу. Ці його погляди поділяє переважна більшість сучасних педагогів, вважаючи *соціальне середовище також природним чинником, який синтезує узагальнений тип людини певної нації, держави, етнічного регіону, її способів світосприйняття, життя, ментальності тощо.* Основоположними для соціального співжиття є процеси передачі, засвоєння та розвитку соціокультурного досвіду. Саме про це йдеться в Основному Законі нашої держави – Конституції, в якій зафіксовано, що головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодшому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України, які об'єднують у собі національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, економічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

Як засвідчує аналіз педагогічної спадщини А.С.Макаренка, формування досвіду є центральною ланкою його педагогічної технології; він дійшов висновку, що “усякий досвід, поганий чи хороший”, – це система. Ми зробили спробу схематично відтворити динаміку процесу формування соціально-історичного досвіду як системи за педагогічною технологією А.С.Макаренка (див. рис. 1). На наш погляд, вона повністю співвідноситься з аспектами сучасних педагогічних досліджень.

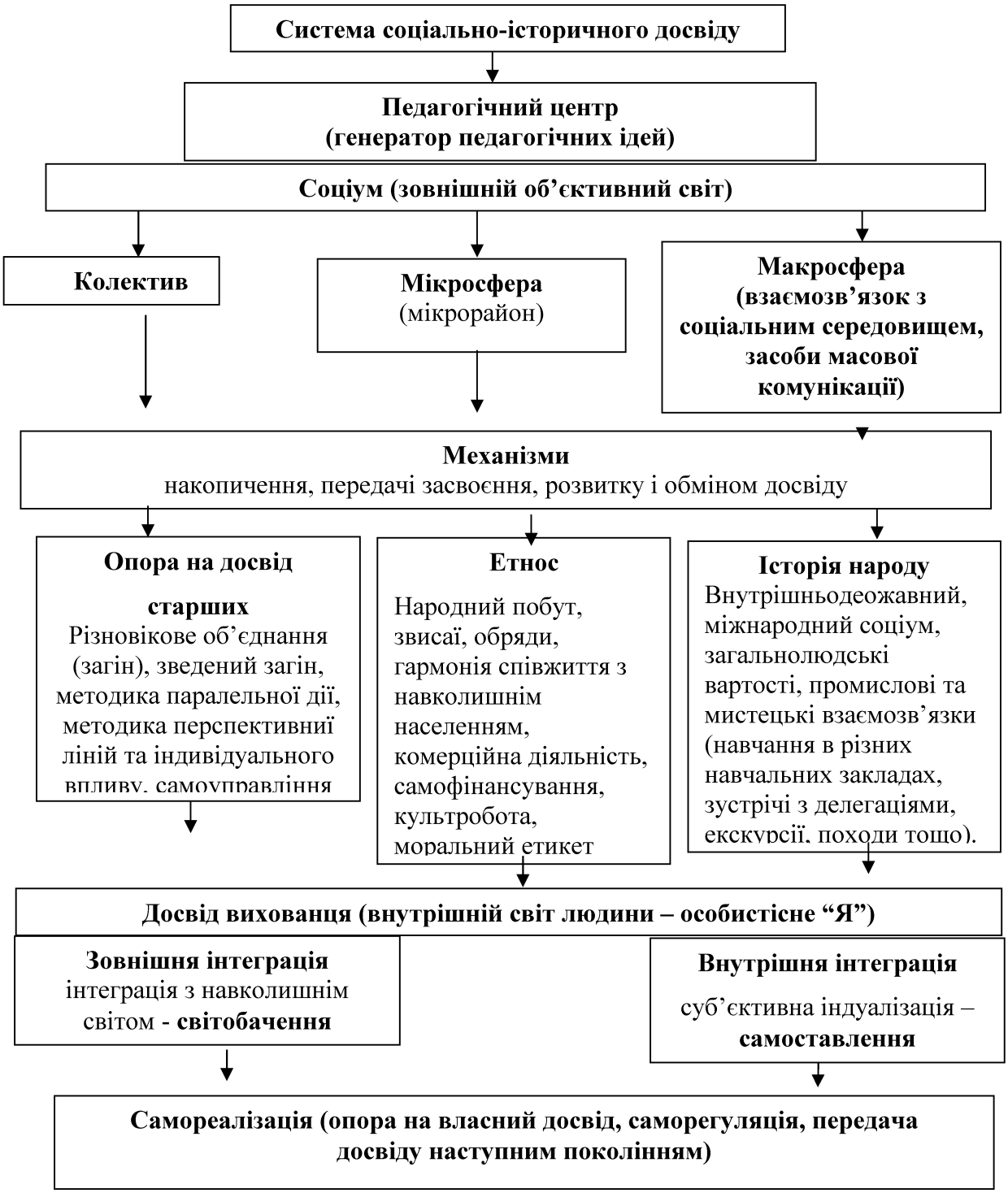

Рис. 1. ***Динаміка процесу формування соціально-історичного досвіду за технологією А.С. Макаренка.***

Духовний компонент педагогічної системи А.С.Макаренка відображений насамперед у його поглядах на моральне виховання.

Морально ціннісний аспект педагогічної спадщини А.С.Макаренка дуже багатий. Як відомо, саме на ньому акцентують увагу зарубіжні макаренкознавці, обґрунтовуючи його як аксіоматичний напрям у розвитку

макаренкознавства. Щодо морального ідеалу і програмування і відповідності з ним освітньо-виховних цілей у Макаренка були певні погляди. Він застерігав від прогнозування абстрактного і ідеалу типу "гармонійна особистість", "борець, повний ініціативи", "людини-комуніста" тощо, які не обґрунтовані чітко і сприймаються як загальний шаблон. Від педагога-теоретика, вважав він, вимагається не розв'язання проблеми ідеалу, а розв'язання проблеми шляхів досягнення цього ідеалу. Це означає, що педагогіка повинна опрацювати найскладніше питання про мету виховання та про метод наближення до цієї мети. Цілі ж виховання, вважав він, повинні бути виражені в реальних якостях людей. На наш погляд, це є вагомий акцент, на якому потрібно зосереджуватися й представникам сучасної педагогіки в процесі розв'язання проблем, пов'язаних із вихованням людини-громадянина, людини-патріота, людини-гуманіста тощо.

Оскільки особистісна орієнтація тлумачиться переважно як орієнтація на вищу досконаліть, то варто погодитися із поглядами В.І.Вернадського, що спонукають сприймати особистість як явище планетарне, природне, оскільки вплив особистості поширюється надзвичайно глибоко на буття природи Землі. Тому, як вважає вчений, "…людська творчість – факт геологічної історії нашої планети". Відстоюючи ідеї особистості як цілісної системи, А.С.Макаренко відзначав: "Це зовсім не виходить, що робота над теорією аналізу особистості повинна бути відкинута, нехай [ця робота] складає предмет будь-якої науки, але педагогам поки що потрібно головна увага направити на створення *синететичної педагогіки.* (виділено нами) [3, 4]. Ця ідея відбилася і на визначенні об'єкта, предмета дослідження педагогіки як науки, методу, цілей і способів організації виховного процесу.

Предметом педагогіки А.С.Макаренко розглядав як "процес, що *синтезує* виховні впливи", об'єктом – "педагогічний" *факт* (явище).

У такому ж контексті тлумачиться й педагогічний метод, як "загальний і єдиний", і котрий к той же час дає можливість "кожній окремій особистості розвивати свої особливості, зберігати свою індивідуальність" [3, с. 46 – 47]. Засуджуючи одну із помилок – тип відокремленого засобу в теорії

А.С.Макаренко запевняє, що "…ніякого засобу не можна розглядати відокремлено від системи…від цілого комплексу впливів" [2, с. 71].

Важливою ознакою вихованості людини вважається, насамперед, відчуття взаємозалежності як персональної – *соціально-обумовленої*, так і *природної*. Взаємозалежність обумовлює взаємозв'язок людини із усіма сферами світового простору, її ставлення до нього, а, відповідно, мотив, потребу та спосіб діяльності щодо світу – природи, світу суспільства та стосовно самої себе.

Саме на цій основі, як на наш погляд, у системі А.С.Макаренка вирізняються мета і цілі виховання.

Мету виховання А.С.Макаренко визначає з широких гуманістичних позицій, як процес формування якостей програмованих суспільством і необхідних для особистого щастя: "Я переконаний, що мета нашого виховання полягає не лише в тому, щоб виховати людину-творця, людину-громадянина спроможним з найбільшим ефектом приймати участь у будівництві держави. Ми повинні виховати людину, яка зобов'язана бути щасливою" [3, с. 312].

Мету виховання Макаренко теж передбачав як програму людської особистості: "Я під цілями виховання розумію програму людської особи, програму людського характеру, причому в поняття характеру я вкладаю весь зміст особистості, тобто… і характер зовнішніх проявів, і внутрішньої переконаності, і політичне виховання, і знання, геть усю картину людської особи" [3, с. 150].

Програмування цілей виховання – найважливіша характерна ознака педагогічної технології. Саме на цій основі і змодельована система виховання А.С.Макаренка. "програма має велике значення в житті людини. Навіть наймерзенніша людина, коли бачить перед собою незвичайний *простір* (виділено нами) з горбами, ярами, болотами та ґрунтами, а хай навіть найскромнішу *перспективу* (виділено нами) – доріжки чи дороги з поворотами, посадками і стовпчиками, - починає і себе розкладати на певні етапи, веселіше дивитися вперед. І сама природа

здається їй більш упорядкованою: то – лівий бік, то – правий, то – ближче до шляху, то – далі…", – так міркував А.С.Макаренко [3, с. 418].

Особливий інтерес викликає стаття А.С.Макаренка "Цілі виховання".

У своїй практичній роботі Макаренко не міг без такої програми обійтися. Він вважав, що ніщо так людину не вчить, як досвід. У процесі свого практичного досвіду, спостерігаючи за кількома сотнями людей у колонії ім. Дзержинського, Макаренко в кожному з них бачив глибокі звички. Його часто непокоїла думка, яким повинен бути цей характер, до чого він як педагог повинен прагнути, щоб із кожного хлопчика чи дівчинки зробити громадянина. Досвідчений педагог зрозумів, що на це питання не можне дати відповіді двома словами. Підходячи до програми особистості, Макаренко зустрівся з таким питанням: чи – ця програма особи повинна бути однакова для всіх? Чи він повинен ганяти кожну індивідуальність в єдину програму, у стандарт і цього стандарту домагатись? "Тоді я повинен пожертвувати індивідуальною привабливістю, своєрідністю, особливою красою особи, а якщо не пожертвувати, то яка ж у мене може бути програма! І я не міг цього питання так просто абстрактно роз'язати, але воно в мене було розв'язане практично протягом десяти років" [3, с. 298; 3, с. 150].

Передумовою для створення такої програми стали висновки, до яких він згодом дійшов: "Принциповим є те, що "відношення спільної і окремої мети у нас не є відношення протилежностей, а тільки відношення спільного (отже, і мого) до окремого, яке, лишаючись тільки моїм, входитиме в спільне особливим порядком" [2, с. 313]. Тобто, А.С.Макаренко побачив у своїй виховній роботі, що, дійсно, повинна бути й загальна програма, стандартна, та індивідуальний коректив до неї. "Для мене не виникало питання: чи повинен мій вихованець вийти сміливою людиною, чи я повинен виховати боягуза. Тут я припустив "стандарт", що повинен бути сміливим, мужнім, працьовитим, патріотом. Але ж що ж робити, коли підходиш до таких ніжних особливостей людини, як талант?" [3, с. 150 – 151].

Отже, орієнтуючись на стандартизований зразок – всебічний і *гармонійний розвиток* особистості, універсальну модель її довершеності,

А.С.Макаренко не випускав із поля зору індивіда, тобто кожну окрему людину як представника людської спільності з її природними задатками (темперамент, характер, здібності, талант, інтелект), бо саме в цьому полягає неповторність, своєрідність, творчість кожної особистості, які й рухають її до рівня довершеності (див. рис. 2).

Гармонія – важливий всесвітній закон, на основі якого реалізується погодженість, упорядкованість систем. Він повністю інтегрується і в діяльність педагогічних систем, спрямовуючи їх на гармонійний розвиток людини як *біологічної, духовної та соціокультурної системи.* Цьому процесу підпорядковані і моральні загальнолюдські правила, що увійшли до світової скарбниці золотих правил.

На думку Макаренка, людина "повинна бути освіченою, кваліфікованою, дисциплінованою, політично розвиненою і відданою робітничому класу. У ній треба виховувати почуття обов'язку і почуття честі, уміння підкоритися товаришеві й наказати йому, уміння бути ввічливим, суворим, добрим і нещадним – залежно від умов життя і боротьби. Ця людина має бути активним організатором, наполегливою і загартованою, вміти володіти собою і впливати на інших. Якщо її покарає колектив, вона повинна вміти зрозуміти і колектив, і покарання. Вона має бути веселою, бадьорою, підтягнутою, здатною боротися і будувати, жити і любити життя. Вона повинна бути щасливою. І такою вона має бути не тільки в майбутньому, але й кожного свого сьогоднішнього дня"

Саме такі якості і намагався проектувати у своїх вихованців А.С.Макаренко, у цьому полягали цілі виховання. *Особливим загальним завданням він вважає "гармоніювання знань з ...рисами характеру", "зведення" їх до одного "синтезу"* (виділено нами) [3, с. 194].

Те, що робить людину сучасною – це здатність бачити не тільки в просторі, не тільки в часі, але й в тривалості, чи, що те ж саме, в біологічному просторі – часі і, більше того, здатність лише розглядати лише в цьому аспекті, – все, починаючи з самого себе. У цьому полягає сутність *закону безперервного розвитку в просторі і часі.*

Цілісна просторово-часова характеристика предмета педагогіки знаходить своє відображення також у понятті “педагогічний процес”. *Педагогічний простір – це насамперед простір, що охоплює історію розвитку педагогічної науки.* Ця історія не сума випадкових знань. Вона закономірна і цілеспрямована (Тейяр де Шарден).

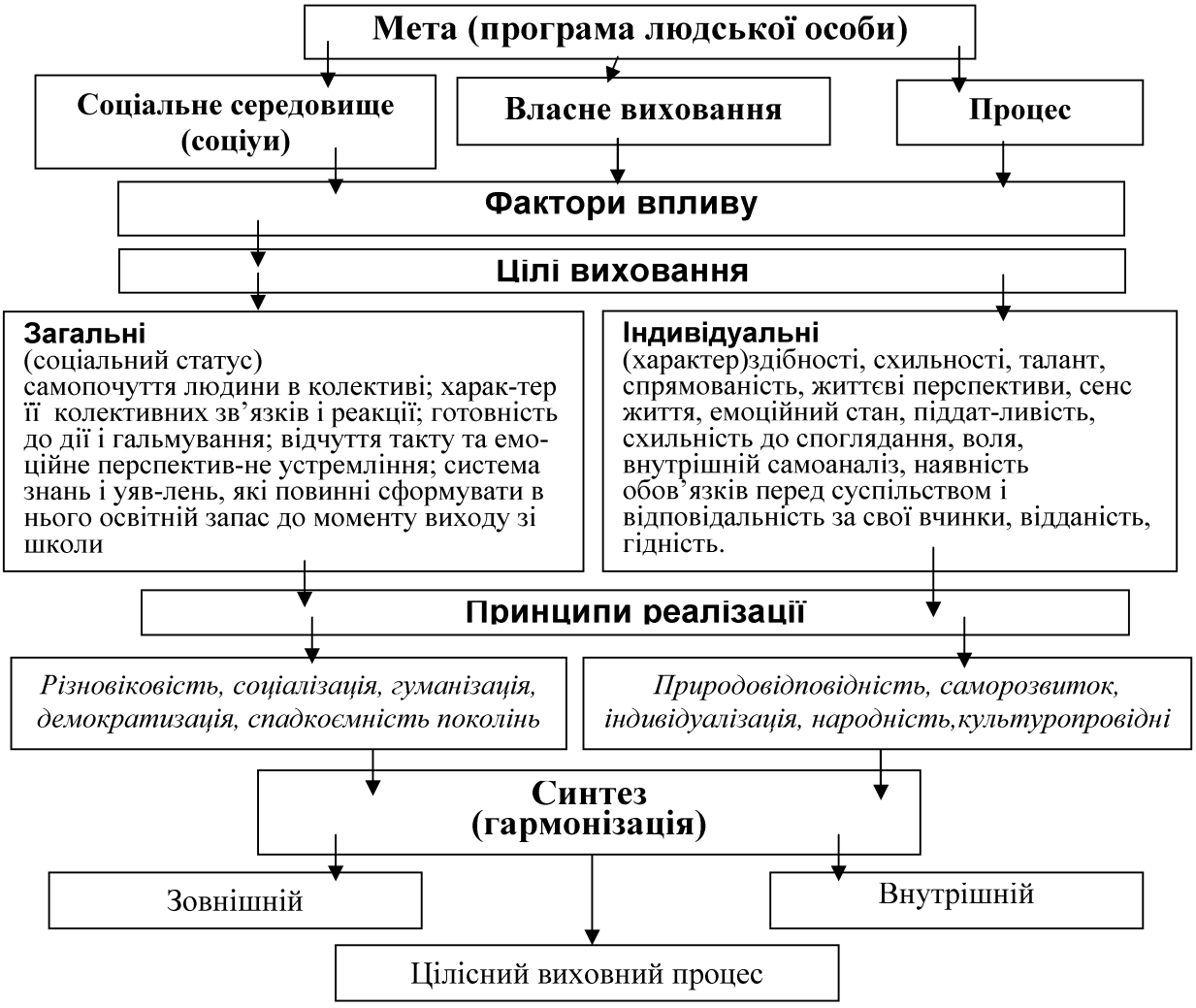

Рис. 2. Програмування виховних цілей за технологією А.С.Макаренка

Цей аспект у досвіді А.С.Макаренка відображається у *системі перспективних ліній.* Педагог вважав, що “людина не може жити на світі, якщо в неї немає попереду нічого радісного. Справжнім стимулом людського життя є *завтрашня радість.* У педагогічній техніці ця завтрашня радість є одним з найважливіших об’єктів роботи” [3, с. 545].

Уміти прогнозувати (проектувати, програмувати, моделювати) – значить уміти *мислити масштабно, комплексно, творчо.* Усі ці якості необхідні педагогу, оскільки без прогнозування неможливо розвивати навчально-виховний процес. Саме через педагога втілюється в життя школи комплекс актуально-педагогічних, життєво-важливих ідей. Він має бути основним їх генератором. Крім цього, педагог покликаний передати і відповідний досвід учням, навчити їх передбачати, адже їм належить у майбутньому прогнозувати як своє власне життя, так і окремі сфери суспільної діяльності. Сформувати такі уміння в школяра – дуже важливе педагогічне завдання, бо прогнозування визначає напрями дій, які породжують енергію для досягнення цілі. Саме ця енергія є основною рушійною силою, яка систематично веде особистість чи колектив від однієї перспективи до іншої. Такі перспективи А.С.Макаренко назвав “завтрашньою радістю”. “Виховати людину, – вважав педагог, – значить виховати у неї перспективні шляхи. Методика цієї роботи полягає в організації нових перспектив, у використанні тих, що вже є, у поступовій підстановці інших…

Спочатку треба організувати саму радість, викликати її до життя і поставити як реальність. По-друге, треба наполегливо перетворювати простіші види радості в складніші, значні для людини. Так проходить цікава лінія: від найпростішого, примітивного задоволення до найглибшого почуття обов’язку”.

Завдання полягає також *гармонізації особистих і колективних ліній* з таким розрахунком, щоб у нашого вихованця не було ніякого відчуття суперечності між ними. Досягається це в процесі колективного прогнозування життєдіяльності шкільного колективу, у якому беруть участь різні покоління. При цьому слід дотримуватись особливостей кожного віку, які визначають їх перспективу: *мрія – молодший шкільний вік, творча справа, інтерес – середній, організація конкретних справ –*

властивість старшокласників. Використання системи перспектив в організації життя школярів має велике педагогічне значення: вони вчаться жити, прагнучи до суспільних цілей. Прагнення до досягнення перспектив дає можливість наповнювати дитяче життя педагогічно доцільним змістом і таким чином спрямовувати процес формування суспільної поведінки. Спільна боротьба за перспективу згуртовує дітей, і, нарешті, перспектива із суто зовнішнього стимулу до діяльності перетворюється в могутній внутрішній стимул поведінки кожної дитини. Тому перспектива є могутнім стимулом життєдіяльності людей взагалі і дітей зокрема. Вона використовується як метод педагогічного впливу з метою виховання цілеспрямованості, організованості передбачливості. Перш, ніж вести мову про те, як проектувати перспективи, як організовувати прагнення дітей до них потрібно визначити види перспектив і їх характерні особливості. Розібратися в цьому нам допомагає методика перспективних ліній А.С.Макаренка. Вона розрізняє перспективи близькі, середні, далекі. Причому кожна з них може бути як суспільно значущою, соціально цінною, так і індивідуально важливою. Цей підхід успішно використовується як основа методу прогнозування.

Три основних способи буття духу як стадії розвитку сутності особистості вирізняв і В. Соловйов. Порівняємо із макаренківською логікою мислення: перша *стадія* – дух як безумовна сутність, як початкова субстанція… *друга* – дух як свідоме життя, що актуально проявляється в характері, в переживаннях, в почуттях, здібностях, тобто як емпіричне буття особистості; *третя* – дух як явище самосвідомості, що утверджує себе як з'єднання цілісності сутності і безумовності її змісту, як відповідне "Я" на рівні мислення, переконань, контролю, самосвідомості.

Прогностичність, за Макаренком, – характерна і підручнику з педагогіки, в якому проблеми виховання "…потрібно розкривати не лише на

матеріалі, здобутому наукою і практикою в минулому, але і перспективно, маючи на увазі майбутнє, в якому належить жити дітям [2, с. 16].

Отже, так звана "синтетична педагогіка" (за А.С.Макаренком) ґрунтується на синтезі наукових знань про людину, яка у свою чергу, сприймається як "синтетична особистість", як така, що розвивається за природними законами розвитку світу. І підгрунттям є синтетична антропологія – методологічний підхід, що ґрунтується на людинознавстві (синтезі знань про людину).

Діячі синтетично-антропологічної течії, опираючись на видатні досягнення їх попередників – М.І.Пирогова і К.Д.Ушинського, особливо детально розробляли проблему цілей виховання. Для представників цієї школи загальною метою виховання був "гармонійний розвиток учених кращих сторін "людської природи" (В.О.Волкович). Під кращими сторонами розуміли психічні і фізичні функції. Поняття гармонійного розвитку включало в себе і домінування будь-якого складника людської психіки у зв'язку із "природними задатками", що переважають. Для гармонії необхідним вважалося погодження індивідуальних і соціальних прагнень особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант // Сочинение : в 6 т. – М, 1964. – Т. 3. – С. 105 – 124.
2. Каирова І.А. Слово о Макаренко / І.А. Каирова. – М.: Изд-во АПН РСФСР. – 1983. –164 с.
3. Макаренко А.С. Собрание сочинений: в 8 т. / А.С. Макаренко. – М.: «Правда», 1983 – 1986. – Т. 4. – 1984. – 400 с.
4. Ушинський К.Д. Собрание сочинений: в 11 т. / К.Д. Ушинський – М.: АПН РСФСР, 1951 – 1953. – Т. 4. – 1952. – 432 с.

АНОТАЦІЯ

Карпенчук С.Г. Синтез прогресивних ідей світової педагогіки в досвіді А.С.Макаренка: від синтетичної антропології до синтетичної

педагогіки. У статті автор розглядає синтез прогресивних ідей світової педагогіки в досвіді А.С.Макренка, анлізує «синтетичну педагогіку», яка ґрунтується на синтезі наукових знань про людину, що, у свою чергу, сприймається як «синтетична особистість».

Ключові слова. *Синтетичність, індуктивно-дедуктивний підхід, цілісність, педагогічна система, виховання, педагогічний процес виховання.*

АННОТАЦИЯ

Карпенчук С.Г. Синтез прогрессивных идей мировой педагогики в опыте А.С.Макаренка: от синтетической антропологии до синтетической педагогики. В статье автор россматривает синтез прогрессивных идей мировой педагогики в опыте А.С.Макаренка, анализирует «синтетическую педагогику», которая основывается на синтезе научных знаний про человека, что, в свою очередь, воспринимается как «синтетическая личность».

Ключевые слова. *Синтетичность, индуктивно-дедуктивный подход, целостность, педагогическая система, воспитание, педагогический процесс воспитания.*

SUMMARY

Karpenchuk S.G. The synthesis of progressive ideas of world pedagogics in the experience of A.S. Makarenko: from synthetical anthropology to synthetical pedagogics. In the article the author considers the synthesis of progressive ideas of world pedagogics in the experience of A.S. Makarenko, analyses "the synthetical pedagogics", which bases on the synthesis of scientific knowledge about man, that perceives as synthetical personality.

Key words. *Synthesis, inductive-deductive approach, integrity, pedagogical system, education, pedagogical process of education.*